

УДК 373.3.016:78

М. І. Приходько,
переможець Всеукраїнського конкурсу «Учитель року – 2013» у номінації «Музичне мистецтво», вчитель-методист Комунального закладу «Луцький навчально-виховний комплекс № 9 Луцької міської ради», заслужений вчитель України

Музично-етнографічна скарбниця українського народу як джерело самоідентифікації сучасного школяра*

З досвіду роботи

Уроки музичного мистецтва – важлива сторона виховання дитини. Вони сприяють збагаченню чуттєвого досвіду, емоційної сфери особистості, впливають на пізнання моральної сторони дійсності, підвищують пізнавальну активність і навіть впливають на фізичний розвиток. Музично-естетичне виховання учнів засобами національного музичного фольклору сприяє становленню духовного світу особистості, створенню умов для формування внутрішньої потреби дитини у безперервному вдосконаленні та реалізації своїх творчих здібностей та можливостей.

Ключові слова: вокально-хорові навички, динаміка, темп, тип музики, нотні тривалості, скоромовка.

Przyhodko M. I. Music and Ethnographic Treasure Trove of Ukrainian People as a Source of Identification Modern Student.
Lessons in music – the most important aspect of education of the child.

They help to enrich the sensory experience of the emotional sphere of the individual, influencing cognition moral aspects of reality, increase cognitive activity, and even affect the physical development. Musical and aesthetic education of pupils by means of national folk music contributes to the formation of the spiritual world of the individual, creating conditions for the formation of the inner needs of the child in continuous improvement and realization of their creative abilities and opportunities.

Key words: vocal and choral skills, dynamics, tempo, type of music, musical duration, patter.

Постановка проблеми. Перехід українського суспільства на новий етап розбудови незалежної держави зумовлює необхідність вирішення завдань, пов'язаних із розвитком духовної культури особистості. Саме їй належить визначна роль у формуванні нової людини – вихованої, освіченої та здатної до самоосвіти, саморозвитку, свідомого громадянина, щирого патріота, захисника Вітчизни.

Мета масової музичної освіти і виховання – формування музичної культури як невід'ємної частини духовного розвитку школярів – найбільш повно відображає інтереси сучасного суспільства у розвитку духовного потенціалу підростаючого покоління. Духовність дає змогу особистості перетворювати засвоєння зовнішнього світу на шлях до самого себе [21, 23].

Основна мета моєї роботи – формувати творчу, духовно багату, фізично здорову особистість на матеріалі музичної спадщини українського народу. Саме тому вважаю актуальною проблему, над якою працюю, – «Музично-етнографічна скарбниця українського народу як джерело самоідентифікації сучасного школяра». У фольклорній скарбниці закладено всі основні етнопсихічні, психологічні та етичні геноформи народу-носія [21, 23, 25]. Вона є надзвичайно глибокою, інформативно насиченою,

наповненою узагальненим віковим досвідом української нації. Розмаїття форм та засобів дозволяє вчителю виконати майже усі педагогічні завдання, котрі висуюють перед ним нормативно-правові освітні документи (1–7).

Огляд літератури. Питаннями збереження і популяризації фольклору, зокрема серед учнів загальноосвітніх та музичних навчальних закладів, займалися такі провідні українські митці, як М. Леонтович, Ф. Колесса, М. Лисенко, К. Стеценко, Я. Степовий, В. Барвінський. Вони впроваджували вивчення народних пісень та мелодій з єдиною метою – аби діти в школі співали українську пісню, переймалися її духом, адекватним мудрості народної педагогіки; створювали хорові та інструментальні обробки для дітей різного шкільного віку [22]. В. Давидюк, О. Білик, М. Дмитренко – сучасні фольклористи, котрі збирають та популяризують не лише усну, а й музичну народну творчість, – переконані, що саме у фольклорі закладено вічність гармонійної творчості розуму й серця багатьох поколінь [16; 17; 29]. Саме збереження музично-етнографічної скарбниці зупинить негативні тенденції в житті людства і збереже генетичний код нації.

Народна творчість увібрала в себе музику, танець, слово, гру. Усі ці складові взаємопов'язані. Кожна

* Презентація і додатки – на CD цього номера.

Конспекти уроків М. І. Приходько подаватимуться в електронних додатках наступних номерів часопису.

з них може виступати окремою площиною дослідження як джерело формування духовності особистості. Вчителів музики, безумовно, необхідно звернути увагу на першочергову значимість музичного мистецтва. Адже саме ритмомелодика має здатність не лише репродукувати узагальнені народом моральні цінності, але формувати особистість і навіть розвивати фізичні та розумові здібності людини [31].

У дослідницьких роботах пишуть про цінність збереження фольклору, про необхідність відродження народних традицій у сім'ї та школі, але не розроблено цілісної методики впровадження музично-етнографічної спадщини загалом (музика, танець, гра, слово). Тому, працюючи над методичною проблемою, вибудувала власну систему впровадження та збереження народної спадщини.

Виклад основного матеріалу. Музично-етнографічну скарбницю уявляю у вигляді стрічки, по кутах якої – *музика, танець, слово, гра* (додаток 1). Усі вони *об'єднані звуковим параметром*. Серед народної музики, елементи якої використовую на уроках, вирізняю вокальну та інструментальну. Народну вокальну музику розглядаю у поділі на пісні та поспівки; інструментальна гра, приспівки до танців, хороводи – усе це притаманне танцю. В основі обрядових та дитячих ігор присутні хореографічні елементи: коло, ворота, притупи, підскоки. Кожна з цих складових передбачає у своєму змісті «слово».

Переконана, що народна музична культура повинна визначати сенс музично-естетичного розвитку школярів, тобто стати основою знань, умінь і навичок, оволодіння якими необхідне для їх повноцінного духовного й інтелектуального розвитку. Вважаю ефективним поєднання музичного мистецтва з елементами інших дисциплін художньо-естетичного циклу (хореографія, образотворче мистецтво, література). Відомо, що народне мистецтво побутує в синкретичних формах, де, наприклад, музична інтонація і слово у піснях або музика й рух у танцях, іграх, театралізованих дійствах зливаються в нерозривне ціле. Це впливає також на методику діяльності вчителя музичного мистецтва. Так, наприклад, вивчення календарно-обрядових пісень повинно охоплювати не тільки освоєння школярами мелосу, метроритму, характеру, форми, але й поглиблене проникнення в літературний текст, поетичність народної мови, руху, міміки, тонкощів ліній і барв, звуків і голосів.

Музика відображає індивідуальне та узагальнене світобачення, філософію життя, здатна моделювати поведінку, узагальнюючи її з ментальною площиною соціуму (додаток 2). Ментальність нашої нації формується століттями залежно від традицій, культури, соціальних структур і всього середовища життєдіяльності людини [30]. Вона зумовлює ціннісну поведінку школяра та способи орієнтації у навколишньому світі. Завданням учителя є мотивація учнів до прагнення використати знання, уміння та навички з музичного мистецтва не лише на уроках, але й у позакласній та позашкільній роботі. Таким чином, особистісна внутрішня духовність, збудована на етнічній основі, формує етичні норми [10; 14; 15]. Саме музичне мистецтво має невичерпні навчальні

та виховні можливості, зокрема для формування патріотичних почуттів та моральних норм, тому що музика увібрала в себе звук, ритм, гру, художні образи українського мистецтва. Переконана, що кожна людина є носієм культурно визначених характеристик, і навпаки – кожен тип культури визначається певним типом особистості.

Уроки музичного мистецтва будую з урахуванням дидактичного принципу поступового накопичення навчального змісту: поспівки, приспівки до танців, скоромовки, загадки, дражнилки, пісні, обрядові ігри, хороводи, віншування, заклички, віршики, звичаєво-обрядові, родинно-побутові й суспільно-побутові пісні, балади, вокальні та інструментальні твори, хореографічні композиції, театралізовані дійства (додаток 3).

Вважаю, що використання музично-етнографічного матеріалу на уроках музичного мистецтва є основою наскрізного розвитку навчального процесу. Метою моєї роботи на *початковому етапі* є формування у школярів вокально-хорових навичок, розвиток ладового відчуття та чистоти інтонування, метроритмічного відчуття за допомогою простих музичних інструментів (дзвіночка, трикутника, деркача, свищиків, соловейків) [11; 12]. У процесі навчання діти знайомляться з елементарними зразками народних шумових інструментів, отримують перші навички гри.

Поступово впроваджую вправи на матеріалі народних пісень, поспівок, приспівок, скоромовок, речитативів, оскільки вони активізують роботу артикуляційного апарату. Внаслідок цього утворюється певна система, яка допомагає у формуванні вокальних навичок, звукоутворенні й розробці дихального апарату. Співаючи нескладні мелодії, дитина починає чисто інтонувати, відчуває тяжіння і рух мелодичної лінії. Дуже ефективними є вправи «Ланцюжок», коли діти почергово, за рукою вчителя, виконують скоромовку чи поспівку, створюючи враження, ніби виконує одна дитина; «Розірваний ланцюжок», коли учні співають, а за рукою вчителя замовкають, але продовжують співати про себе, і знову, за помахом руки, починають співати вголос. У той же час у школярів накопичується народознавча інформація про календарно-обрядову діяльність (поспівки «Іди, іди, дощику», «Вийди, вийди, сонечко», «Ой дзвони дзвонять» тощо). Виконуючи розспівування, використовую вправи на розвиток динаміки.

З початкових класів привчаю учнів до диригентських жестів. Саме з перших кроків, граючись із дітьми, я акцентую увагу на тому, що руки керівника у хоровому співі – головні. В учнів відбувається формування та накопичення базових і спеціальних музичних термінів. Вони запам'ятовують, де знаходяться руки «на піано» і «на форте», як збільшити звук і зменшити його.

Свої уроки намагаюся збагатити новим пісенним матеріалом. Наприклад, вивчаючи пісню «Ой хто, хто Миколая любить», використовую цей твір як матеріал для повторення та розспівування, тому що пісня знайома учням з дитячого садка. З метою накопичення тематичних творів пропоную школярам для вивчення нову, невідому для них пісню про святого Миколая, яка пізніше стане в пригоді у позакласній роботі.

Невід'ємною частиною моїх уроків є пластичні рухи. Саме елементи танцю варто використовувати під час виконання пісень. Це створює довершений образ твору, дозволяє дітям зайвий раз порухатися, погратися, а вчителю – залучити школярів до колективної творчості.

На етапі ускладнення базових форм передбачаю вивчення пісень, обрядових ігор, хороводів, віншувань, закличок, невеличких віршів. Учні знайомляться з металофоном, ксилофоном, сопілкою. Розширюється інформація про шумові інструменти за рахунок терниць, мачилниць, етнографічним призначенням котрих є побутове використання, адже майстерність та винахідливість українського народу є поліморфною, вона відображає узагальнений господарський та культурознавчий досвід. Завдяки цьому формую образне уявлення про знаки і символи української ментальності.

Використовуючи інструментальний супровід на уроках музичного мистецтва, залучаю до творчості кожну дитину. Учні, в котрих не до кінця сформовані навички чистого інтонування, можуть виразити себе у грі. Відомо, що не кожній дитині вдається чітко, ритмічно заграти на трикутнику, вибити ритмічну побудову на рублі. Тому, коли в учнів щось не зовсім вдається, саме у грі на народних інструментах вони можуть відчути себе музикантами, створивши власний супровід, а не той, котрого прагне учитель. Якщо в пісні мелодію школярі повинні інтонувати чисто, і ми, педагоги, намагаємось розвинути в них музичний слух і досягати чистоти інтонування, то тут, у грі на інструментах, я підказую, настановлюю на той варіант, який би мені хотілось почути, а учні намагаються відтворити його і доповнити цей шумовий супровід. Що ж стосується сопілки і звуковисотних інструментів, то тут чітко прописується мелодична побудова у вигляді декількох звуків, яку діти відтворюють під супровід учителя. Виконання окремих партій формує у дітей відчуття ансамблю не лише в інструментальній грі, а й навички акомпаніатора, готує їх до участі в ансамблі бандуристів, ансамблі та оркестрі народних інструментів. Музична творчість активізує фантазію учнів, спонукає до самостійних пошуків форм утілення свого задуму, сприяє глибшому сприйманню музики.

На етапі узагальнення систематизується навчальна інформація, яку діти уже вмільо аналізують та класифікують. Пропонований дидактичний матеріал, з огляду на його складні етнографічні форми, дозволяє мені формувати у школярів навички спостереження, порівняння, орієнтування в стилізованих напрямках та жанрах музичного мистецтва, реалізації набутих знань у творчій діяльності.

У старших класах відбувається усвідомлення учнями єдності етнографічного матеріалу із сучасною українською музичною культурою. Тому намагаюся залучити школярів до участі в ансамблях народної музики, конкурсах, організації обрядових дійств, до створення проектів, презентацій тощо. Через складність навчальної програми ми не можемо використовувати українську народну пісню, безпосередньо вивчаючи її як окремих вокальний твір. На уроці вже немає такої гри, як у початкових класах,

але ведеться те саме накопичення, усвідомлення та формування одержаної етнографічної інформації.

Дотримуючись принципу систематичного використання вправ на артикуляцію (поспівки – розспівки), я впроваджую більш складний матеріал. Наприклад, скоромовки можуть бути довгими і мати на меті не лише вироблення та фіксацію артикуляційних навичок, але й розвиток дихання, артистизму. Вправою «Розірваний ланцюжок» продовжую навчати учнів бути зосередженими на уроці, відчувати жести вчителя і закріплювати їх професійне значення, розвивати відчуття колективізму.

Матеріал розспівок не обов'язково містить тематичні календарні пісні [22]. Це можуть бути колискові, жартівливі, соціально-побутові музичні твори. Як і на попередніх етапах, провідну роль у цьому відіграє вчитель. Але тепер він може спиратися на ймовірне володіння музичними інструментами (бандурою, скрипкою, баяном, тамбурином, бубном) тих учнів, котрі навчаються у спеціалізованих музичних закладах. Решта школярів мають можливість брати повноцінну участь у загальному ансамблі, використовуючи набуті на попередніх етапах уміння інструментальної гри.

Інтеграційний етап передбачає готовність учнів до творчості, тому що вони отримали ґрунтовні знання тематичного музичного матеріалу; можуть поєднувати особистісне світосприймання та світвідчуття з ментальним досвідом рідного краю. Учні беруть активну участь у театралізованих дійствах, які включають спів, інструментальну гру, хореографічні композиції.

Висновки. Змодельована структура накопичення змісту етнографічного матеріалу на уроках музичного мистецтва дає мені можливість сприяти формуванню музичних смаків у школярів, музичного слуху, метроритмічного і ладового відчуття, розробки артикуляційного апарату вокально-хорових і комунікативних умінь та навичок. За таких умов навчання діти не тільки знайомляться з народними інструментами, але й оволодівають грою на них. Пропонована організація уроків музичного мистецтва дає можливість залучити кожного учня до участі у гуртках художньої самодіяльності: вокальному ансамблі, ансамблі народної музики, фольклорному гурті, ансамблі бандуристів тощо.

Переконана, що такий підхід сприяє досягненню головної мети – формуванню в дітей музичної культури як важливої й невід'ємної частини їхньої духовної культури. Саме використання елементів фольклорного матеріалу на уроках музичного мистецтва наближає школярів до сформованих протягом століть уявлень про українську ментальність, генетичний код нації. Усі уроки об'єднує думка про те, що творчість нашого народу – нев'януча окраса його духовної культури [12; 24].

Поєднання отриманих на уроках музичного мистецтва спеціальних знань, умінь та навичок із етнографічним матеріалом найбільш яскраво висвітлюється у позакласній роботі. Конкурси, концерти, фестивалі, дослідницька діяльність дають змогу представити креативність школярів. Результатами роботи є особиста участь та успішні

виступи дітей на конкурсах і фестивалях різних рівнів складності. Це міські й обласні фольклорні конкурси та фестивалі, різдвяні дійства, громадські акції, приурочені до святкових днів, результативні конкурсні виступи на міжнародному та всеукраїнському рівнях.

Вважаю, що моделювання навчально-виховного процесу з опорою на матеріал музично-етнографічної

скарбниці нашої нації сприяє життєвому самовизначенню сучасного школяра як свідомого громадянина, патріота, готового брати активну участь у розбудові держави. Занурення дитини у народне музичне мистецтво надає можливість передати їй ціннісний ментальний код і вибудувати сучасне світобачення та світосприйняття.

Література

1. Державний стандарт базової освіти і повної загальної середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 14. 01. 04 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/often-requested/state-standards/>
2. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.osvita.org.ua/pravo/law_00/
3. Закон України «Про загальну середню освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/651-14>
4. Про концепцію загальної середньої освіти (12-річної школи) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/2712/
5. Наказ МОН України від 25. 02. 04 №151/11 «Про затвердження Концепції художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах та Комплексної програми художньо-естетичного виховання у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.mon.gov.ua/img/zstored/files/nmo_151_11_25022004.doc
6. Про Національну доктрину розвитку освіти, затверджену Указом Президента України від 17. 04. 02 р. № 347/2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>
7. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів «Художньо-естетичний цикл. 5–11 класи». Програми для загальноосвітніх навчальних закладів «Мистецтво. 5–9 класи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/educational_programs/1349869429/
8. Абдуллин Э. Б. Теория и практика музыкального обучения в общеобразовательной школе [Текст] / Э. Б. Абдуллин. – М. : Просвещение, 1983.
9. Алиев Ю. Б. Эмоционально-ценностная деятельность школьников как дидактическая основа их приобщения к искусству [Текст] / Ю. Б. Алиев // Современные проблемы образования : сборник. – Тула : [б. и.], 1997.
10. Ващенко Г. Психологічні властивості українців і причини наших невдач [Текст] / Г. Ващенко // Рідна шк. – 1992. – № 2. – С. 31–40.
11. Ветлугина Н. А. Эстетическое воспитание в детском саду [Текст] / Н. А. Ветлугина. – М. : [б. и.], 1978. – 272 с.
12. Грибанова М. В. Формирование эстетического и художественного восприятия детей старшего дошкольного возраста [Текст] / М. В. Грибанова. – Пермь : [б. и.], 1999.
13. Грица С. В ім'я збереження фольклору [Текст] / С. Грица // Фольклор у просторі та часі. – Т. : [б. в.], 2000. – 226 с.
14. Беба П. Українська ментальність [Текст] / П. Беба // Урядовий кур'єр. – 1996. – С. 13.
15. Братасюк М. Історична доля та дух українського етносу [Текст] / М. Братасюк // Культурне відродження в Україні. – Т. : [б. в.], 1993. – С. 55.
16. Давидюк В. Національна культура в умовах плебеїзації [Текст] / В. Давидюк // Концепції і рецепції. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2001. – С. 276–285.
17. Дмитренко М. Український фольклор і глобалізація: проблема збереження генетичного коду [Текст] / М. Дмитренко // Фольклористичні зошити. – 2010. – № 10. – С. 3–10.
18. Етнонаціональний розвиток України: терміни, визначення, персоналії [Текст]. – К. : АН України, Ін-т держави і права, 1997.
19. Етнос і соціум [Текст] / Б. В. Попов, В. А. Піддубний, Л. Є. Шкляр ; АН України, Ін-т філософії. – К. : Наук. думка, 1993.
20. Кабалевский Д. Б. Основные принципы и методы программы по музыке для общеобразовательной школы [Текст] / Д. Б. Кабалевский. – М. : [б. и.], 1980. – 98 с.
21. Кримський С. Б. Заклики духовності XXI століття. З циклу щорічної пам'яті лекцій ім. А. Оленської-Петришин [Текст] / С. Б. Кримський. – 2002. – К. : Видав. дім «КМ Академія», 2003. – 32 с.
22. Леонтович М. Практичний курс навчання співу у середніх школах України [Текст] / М. Леонтович. – К. : Муз. Україна, 1989. – 136 с.
23. Лозко Г. Українське народознавство [Текст] / Г. Лозко. – К. : [б. в.], 1995.
24. Мала енциклопедія етнодержавознавства [Текст] / НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; редкол.: Ю. І. Римаренко та ін. – К. : Довіра ; Генеза, 1997. – 942 с.
25. Пірне М. І. Основи етнопсихології [Текст] / М. І. Пірне. – К. : Генеза, 1998.
26. Романенко М. Г. Освіта як об'єкт соціально-філософського аналізу [Текст] / М. Г. Романенко. – Дніпропетровськ : Промінь, 1998. – 132 с.
27. Сухорський С. Про психічні властивості українського народу [Текст] / С. Сухорський // Рідна шк. – 1992. – № 2. – С. 2–4.
28. Спиваковский В. М. Современный образовательный взрыв [Текст] / В. М. Спиваковский. – Киев : ЧФ «МУВЦ „Гранд-Експо», 2011. – 436 с.
29. Українознавство : посібник [Текст] / уклад. В. Я. Мацюк, В. Г. Пугач. С. К. : Зодіак, 1994. – 399 с.
30. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології [Текст] / В. Янів. – Мюнхен : [б. в.], 1993. – 217 с.
31. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : pidruchniki.ws/16131623/kulturologiya/ponyattya-mentalnist
32. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.personal.in.ua/article.php?ida=589